

Zaniklé středověké osady na panství kláštera oslavanského

(Vývoj a změny struktury osídlení)

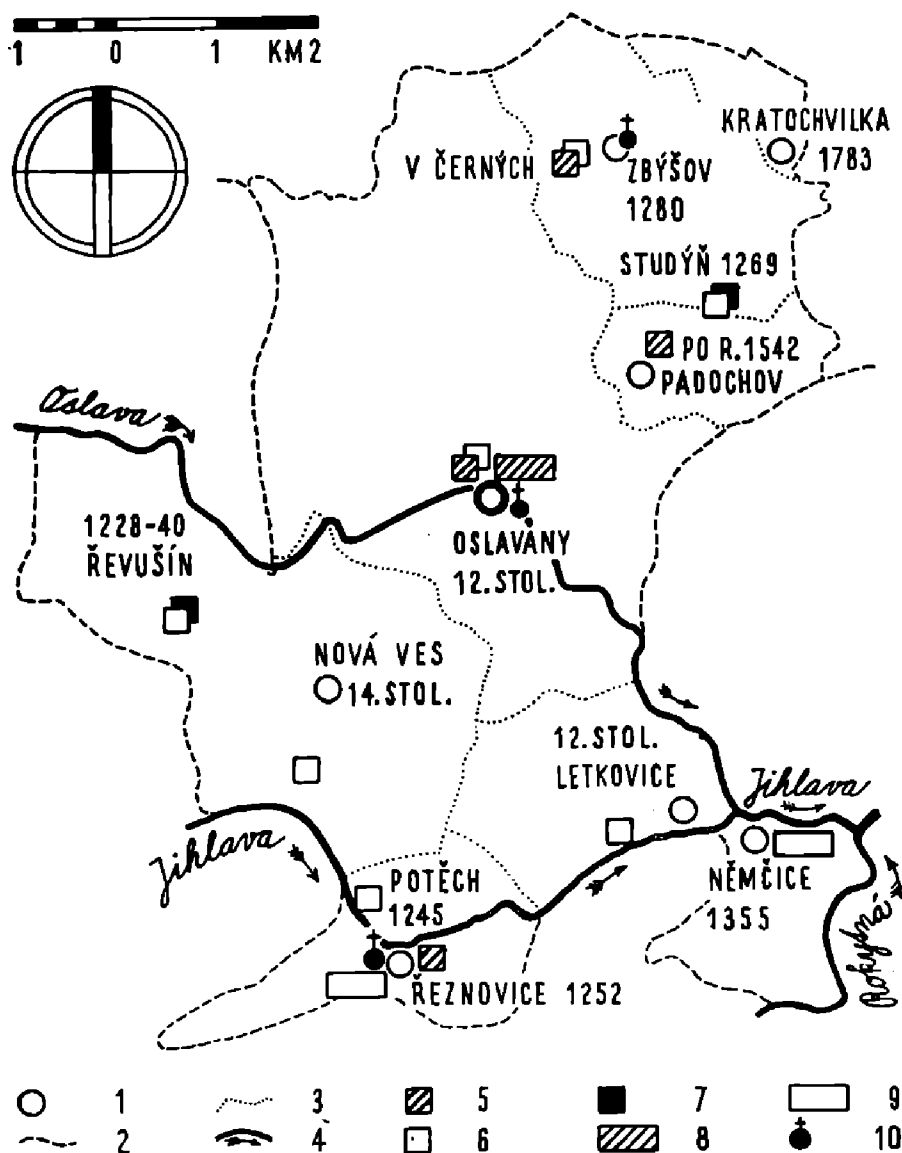
ZDENĚK MĚŘÍNSKÝ

Ve svém příspěvku chci soustředit pozornost především na problematiku příčin zániku středověkých vesnic na panství oslavanských cisterciáček. Vycházím přitom ze závěrů, které vyplynuly ze studia a průzkumu zaniklých středověkých osad na tomto panství v letech 1969–1973.¹

Jedním ze stupňů výzkumu je právě studium skupin zaniklých sídlišť patřících k určité feudální državě, která tvořila v minulosti samostatný správní celek a byla základní jednotkou, v níž se v té době odehrával společenský vývoj.² Při studiu zaniklých osad v rámci feudálního dominia lze sledovat, kdy zaniká nejvíce sídlišť, a shodují-li se tato data s určitými historicky doloženými událostmi na panství, s hospodářským rozvojem či úpadkem dominia, odpovídá-li zánik osad době strukturálních změn osídlení, zprávám o zbíhání poddaných, hospodářskému úpadku panství atd. Výsledky zjištěné na jednotlivých feudálních dominiích lze ve vhodných případech srovnávat i mezi sebou a zjišťovat vzájemnou podobnost nebo rozdílnost těchto procesů.³ A pro tento postup je vhodné právě dominium oslavanského kláštera, jehož jádro leželo kolem Oslavan, městečka vzdáleného asi 5 km severozápadně od Ivančic (okr. Brno-venkov). Dostatečně je známa poloha všech zaniklých sídlišť, existuje z nich archeologický materiál a o lokalitách se zmiňují i prameny písemné. Důležité je, že o dějinách kláštera, jeho hospodářské situaci i rozsahu panství si lze na základě písemných pramenů udělat poměrně dobrou představu.

Pro další výklad je třeba zmínit se alespoň stručně o vývoji osídlení celého regionu a o dějinách klášterního panství. Oslavansko patří k oblastem starého sídelního území, které člověk navštěvoval již od starší doby kamenné. Od neolitu byla krajina trvale osídlena a je zde s větší či menší intenzitou zastoupena většina jihomoravských pravěkých a protohistorických kultur až do období, kdy na Moravu pronikají první Slované. V regionu se dosud nenašly památky po prvních slovanských obyvatelích našich zemí — keramika pražského typu. Nejstarší prozatím zjištěnou lokalitou je sídliště „v Černých“ u Zbýšova, odkud pochází vedle mladohradištních nálezů i keramika datovatelná do sklonku starohradištní a počátku středohradištní periody.⁴ Rozsáhlá středohradištní lokalita byla narušena při stavebních úpravách oslavanské elektrárny.⁵ Z dalších středohradištních zemědělských sídlišť stávalo jedno v těsné blízkosti Řeznovic, mezi cestou k Budkovicím a řekou Jihlavou⁶ a druhé se nacházelo na katastru Padochova.⁷ Celkem jsou na teritoriu pozdějšího oslavanského panství prozatím doloženy čtyři středohradištní lokality.

V mladohradištním období osídlovací proces na Oslavansku vrcholí a řada raněstředověkých sídlišť, alespoň v jižní části teritoria, tvořila přirozené zemědělské zázemí hradiště Rokytné,⁸ případně i „Rény“ u Ivančic.⁹ V blízkosti „Rény“ a Rokytné je to sídliště s řadovým pohřebištěm v okolí řeznovického kostela,¹⁰ sídliště na břehu řeky Jihlavy u Letkovic,¹¹ stopy osídlení zjistil V. Gross vlevo od cesty z Hrubšic do Nové Vsi na plošině nad řekou Jihlavou.¹² Raněstředověké osídlení je možno předpokládat v Němčicích, kde byl odkryt ženský hrob se dvěma esovitými záušnicemi.¹³ Zlomky mladohradištní keramiky

Obr. 1. Vývoj osídlení v jádru oslavanského panství. Letopočty značí první zmínku v písemných pramenech. 1 – nynější obce, 2 – hranice panství k roku 1848, 3 – hranice katastrů jednotlivých obcí, 4 – řeky, 5 – středohradištní sídliště, 6 – mladohradištní sídliště, 7 – zaniklá sídliště 2. pol. 13. až 14. století, 8 – středohradištní hroby, 9 – mladohradištní hroby, 10 – kostely.

byly nalezeny i v samotných Oslavanech.¹⁴ Také počátky Letkovic lze klást dle písemných pramenů již do 12. století.¹⁵ Za mladohradištní lokalitu je možno považovat i zaniklou osadu Potěch a sídliště „v Černých“ u Zbýšova. V tomto období byla osídlena i Studýň a Řevušín.¹⁶ Dosud je z okolí Oslavan známo deset lokalit, jež byly dle archeologických nálezů a písemných pramenů prokazatelně osídleny v mladohradištním období. Život na některých raněstředověkých

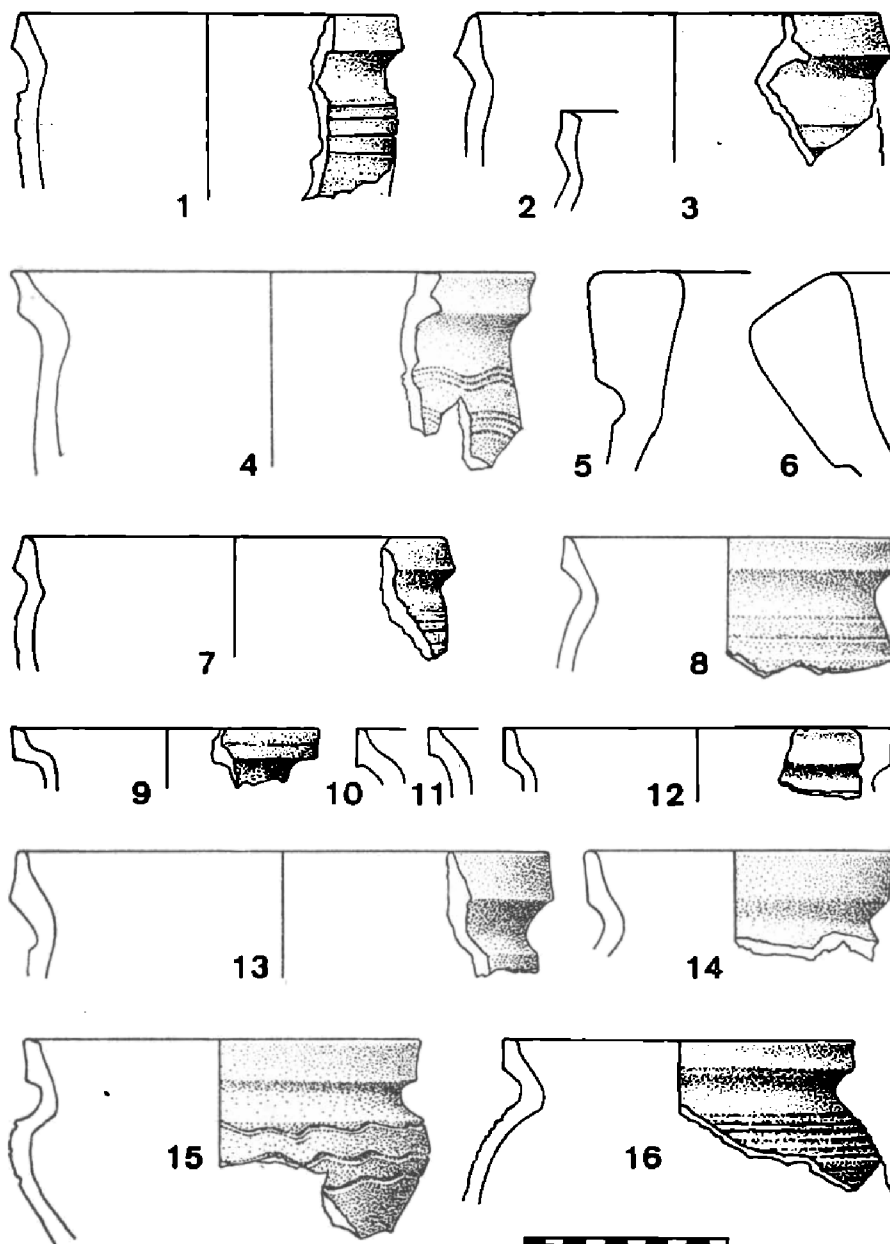
sídlíštích pokračuje až do 13. a 14. století, kdy se stávají součástí oslavanské klášterní državy. (Srov. obr. 1.) Podle svědectví historických pramenů se z části raněstředověkých osad postupně vyvíjejí dnešní obce. Na řadě sídlíšť však život ve 13. a 14. století ustává. A právě tato sídlíště budou spolu s dalšími dočasně či trvale opuštěnými středověkými vesnicemi oslavanského kláštera předmětem našich dalších úvah. Nejprve se ale ještě stručně zmíním o dějinách klášterního panství.

Oslavanské dominium vzniklo založením kláštera v letech 1225–1228.¹⁷ Dostalo se mu četných nadání jak v nejbližším okolí Oslavan, tak i na jižní Moravě a jinde. Klášter se postupně snažil soustřeďovat své statky v blízkosti Oslavan a vyměňoval proto některé vzdálenější osady za vesnice, jež byly bližší k Oslavanům. Tento proces scelování dominia začíná již na konci 1. poloviny 13. století a pokračuje v 2. polovině 13. i ve 14. století. Vzniká tak několik skupin klášterních zboží. Postupně se statky cisterciáček soustřeďují do prostoru v nejbližším okolí Oslavan a do třech dalších oblastí, z nichž jedna je jižně od Oslavan kolem Miroslavi, Hrušovan nad Jevišovkou a dále směrem ke Znojmu, druhá je severně a západně od Znojma směrem na Jemnici, a konečně patřila klášteru i ves Preser, ležící jižně od Pohořelic.¹⁸ Postavení kláštera se počíná zhoršovat ke konci 14. století. Během 15. století byla patrně některá zboží oslavanským cisterciáčkám zcizena a byla vyplněna okolní šlechtou. Dokladem toho jsou například púhony z roku 1459¹⁹ a 1481,²⁰ kterými klášter pohání pány z Lichtenburka a z Krajku, že drží klášterní zboží. Na konci 15. století narůstá celková krize klášterního hospodářství a jeho úpadek končí zánikem kláštera v letech 1525–1532.²¹

Srovnejme nyní s tímto stručným nástinem dějin kláštera a vývoje jeho državy údaje, jež máme k dispozici o zaniklých osadách. V majetku kláštera bývá uváděno 21 vesnic, které zanikly, a jejichž osudy byly určitým způsobem spojeny s klášterem. Revizí archivních pramenů jsem z tohoto výčtu vyloučil Genstrendorf a Hedrichstorf, které lze lokalizovat do Rakouska, Macourov, (Maceraw), patřící klášteru v Pohledu a nikoliv v Oslavanech, Kukvice, u nichž došlo ke změně jména na Čikov, a Všechnovice, jež jsou s největší pravděpodobností totožné se vsí téhož jména na Tišnovsku. Musza je asi název nějaké říčky v Rakousku. Ze zaniklé osady Vlčí Keř dostával klášter pouze desátek a Hrbov, Lyšanovice i Martinice patřily v době svého zániku již jiné vrchnosti. Pod klášterním panstvím opustlo pouze 12 vesnic (dvanáctá lokalita, sídlíště „v Černých“ se v pramenech neuvádí, ale patrně ležela též na teritoriu kláštera), z nichž pět bylo později obnoveno.²² V jádru celé cisterciácké državy, v nejbližším okolí Oslavan zanikly vesnice Potěch, Řevušín, Studýň a sídlíště neznámého názvu „v Černých“ u Zbýšova.

Zaniklá osada Potěch stávala asi 0,7 km severozápadně od Řeznovic (okr. Brno-venkov). Ležela na pravém břehu řeky Jihlavy, na terase asi 7–10 m nad úrovní řeky. Stopy po osídlení byly povrchovým průzkumem zjištěny ve vzdálenosti asi 50–70 m od řeky, v pásu dlouhém asi 200 m a širokém 30–60 m. Uvnitř tohoto pásu bylo možno dle povrchových sběrů keramiky pozorovat větší koncentraci osídlení ve třech místech označených pracovní úsek 1, 2 a 3. Rozloha celého sídlíště je asi 0,7–1 ha. Již v roce 1883 prováděl průzkum lokality V. Čapek spolu s J. Kniesem a část jeho nálezů je dodnes uložena v depozitáři historického oddělení Moravského musea v Brně. Spolu s Čapkovými vykopávkami na zaniklé osadě Studýň v roce 1882 je možno tyto akce označit za nejstarší archeologické výzkumy zaniklých středověkých osad na Moravě.²³ Poněvadž povrchový průzkum lokality v roce 1970 přinesl dobré výsledky, byl v následujícím roce 1971 proveden na lokalitě sondážní zjišťovací výzkum.²⁴

Jižně od tzv. „Potěchovy zmolý“, v místech největší koncentrace nálezů, byla na okraji svahu zmolý položena sonda S 1 a rozměrech 5 × 2,5 m a severně od ní, na protějším okraji zmolý sonda S 3, jejíž celková plocha byla 75 m². Oběma sondami byla zachycena raněstředověká vrstva hlinitopopelovitého charakteru, která obsahovala množství zlomků keramiky. Pod raněstředověkým horizontem

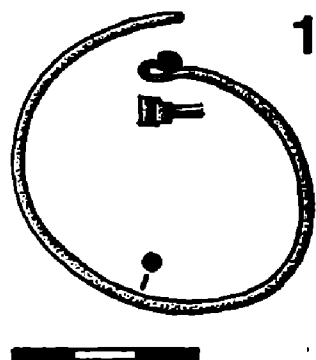

Obr. 2. Potěch, ZSO u Řezovic (okr. Brno-venkov). Keramika získaná povrchovým sběrem v úseku 2 (č. 8, 12) a v kult. vrstvě sondy S 1 (č. 1–7, 9–11, 13–16). 1: i. č. 52 433, 2: 52 424, 3: 53 127, 4: 53 229, 5: 52 700, 6: 52 536, 7: 52 434, 8: 50 937, 9: 52 818, 10: 53 125, 11: 53 120, 12: 50 938, 13: 52 432, 14: 52 808, 15: 52 817, 16: 52 448.

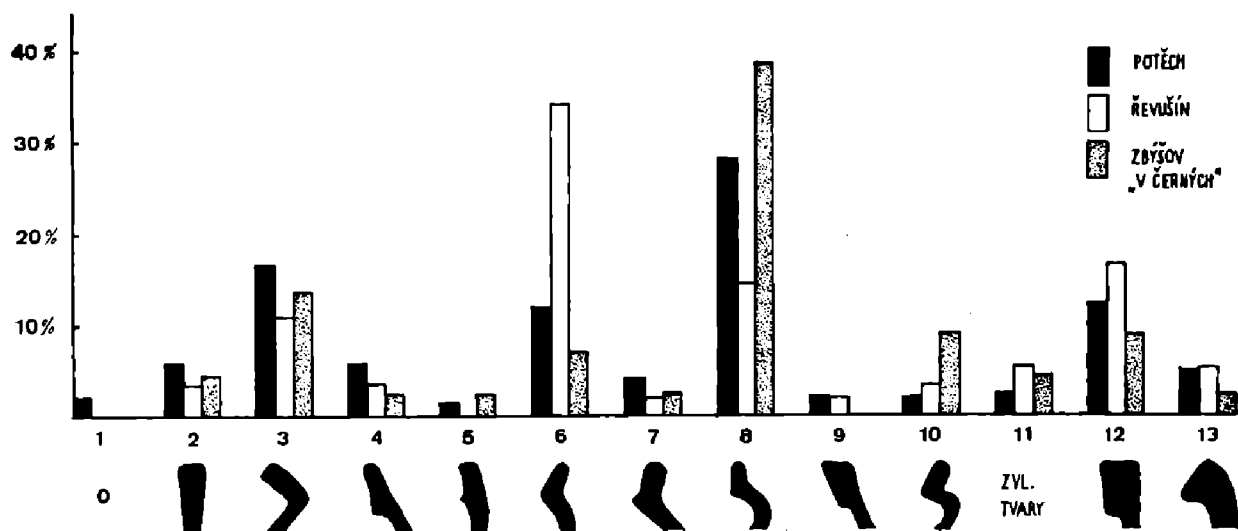
po dalším snížení úrovně terénu objevilo jílovité podloží, ve kterém se rýsovaly dva objekty. Jedním z nich byla zásobní jáma horákovské kultury a druhým jáma kultury s volutovou keramikou.²⁵

V souboru keramiky nalezené v místech zaniklé osady Potěch (ukázky keramiky z povrchového sběru a ze S 1 viz obr. 2) mají převahu svisle vytažené okraje často zdobené i vlnicemi a radélkovanou výzdobou, blízko k sobě kladené horizontální žlábký i další výzdobné a typologické prvky (viz srovnávací grafy

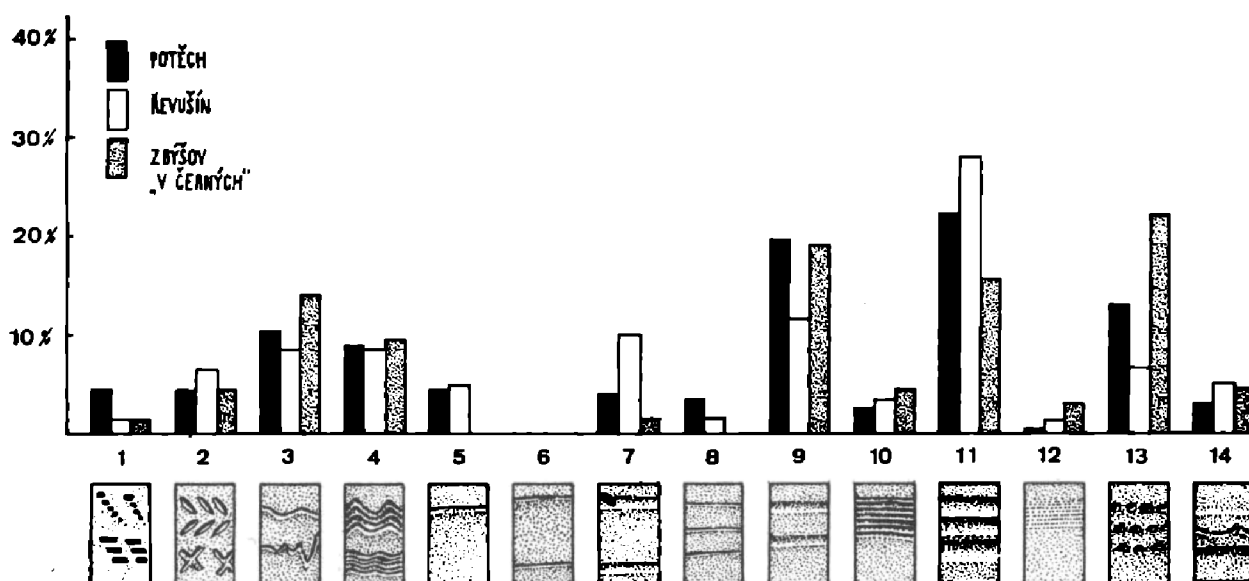
se nacházela mohutná halštatská vrstva o mocnosti 60–120 cm. V sondě S 3 se zastoupení okrajů a výzdoby; obr. 4, 5), jaké jsou známy z řady analogických nálezových souborů datovaných do období 12.–13. století.²⁶ Podobné zlomky keramiky jako na Potěchu, hlavně skupina s červenohnědou barvou povrchu a lomu byla nalezena spolu s denárem Konráda I (1061–1092) na nedalekém hradisku Rokytná u Moravského Krumlova.²⁷ Důležitým chronologickým uka-

Obr. 3. Potěch, ZSO u Reznovic (okr. Brno-venkov). Esovitá záušnice ze sondy S 1. I. č. 53 759.

Obr. 4. Srovnávací graf zastoupení základních typů okrajů raněstředověké keramiky z povrchových sběrů a kulturních vrstev na lokalitách Potěch, Revušín a „v Černých“ u Zbýšova.

Obr. 5. Srovnávací graf zastoupení základních typů výzdoby raněstředověké keramiky z povrchových sběrů a kulturních vrstev na lokalitách Potěch, Revušín a „v Černých“ u Zbýšova.

zatelem, zejména pro datování raněstředověké vrstvy v Š 1, je nález zlomku ostruhy typu II/4 Z. Hilczerówny²⁸ a především bronzová esovitá záušnice (obr. 3) o rozměrech 5 × 4,5 cm.²⁹ Oba dva předměty se svým provedením hlásí do 12.–13. století. Spolu s historickou zprávou, podle níž byla roku 1245 osada ještě osedlá,³⁰ lze existenci Potěchu vročit do období 12. až 1. poloviny 13. století. Poněvadž na sídlišti nebyly zjištěny žádné nálezy vyspělé středověké keramiky 2. poloviny 13.–15. století (z celého nálezového souboru jsou typologicky nejvyspělejší svísele vytažené okraje;³¹ srov. obr. 2 č. 9–12, 14–16, obr. 4), je možno předpokládat, že Potěch zanikl krátce po roce 1245, nejpravděpodobněji na počátku 2. poloviny 13. století.

Vesnice Řevušín se nacházela asi 2 km západně od Nové Vsi a 0,5 km severně od nynější silnice Nová Ves–Senorady. Podle nalezené keramiky sahají počátky osídlení lokality již do 11. století (srov. zastoupení typů okrajů a výzdoby; obr. 4, 5). Raněstředověké sídliště 11.–1. poloviny 13. století leželo na svahu přivráceném k jihu a zabíralo plochu o rozloze 1–1,5 ha. Na přelomu 12. až 13. století byl Řevušín v majetku třebíčského kláštera, jehož opat Arnold dal v rozmezí let 1228–1240 osadu do zástavy oslavanským cisterciákům.³² Nálezy vyspělé středověké keramiky svědčí o tom, že život na sídlišti pokračoval po celé 13. i na počátku 14. století. V té době měl areál osady rozlohu asi 3–4 ha. Usedlosti byly umístěny po obou úbočích mělkého údolí a byly buď z kamene, nebo měly kamenné podezdívky. Jejich součást tvořily i lochy. K objevu jednoho z nich zde došlo v roce 1972. Vesnice zanikla pravděpodobně na konci 1. pol. 14. století.³³

Další dvě raněstředověká sídliště stávala v okolí Zbýšova. První z nich je Studýň, nacházející se asi 2 km jihovýchodně od Zbýšova. Písemné prameny ji uvádějí v letech 1269,³⁴ 1281³⁵ a 1288.³⁶ Hmotné prameny nalezené na lokalitě spolu se zprávami V. Čapka, který zde kopal roku 1882, umožňují datovat sídliště do 10.–13. století. Osada byla patrně opuštěna krátce po roce 1288 a její území rozděleno mezi Zbýšov a Oslavany (na oslavanské části vznikl v letech 1542–1620 Padochov).³⁷ Druhé sídliště leží 0,7 km jižně od Zbýšova v trati „v Černých“. Archeologické nálezy z trati „v Černých“ dovolují posunout nejstarší osídlení lokality již na počátek střední doby hradištní. Pak následuje v osídlení dlouhá přestávka a znovu bylo sídliště osazeno až v 2. pol. 12. století a v 1. pol. 13. století. Název této raněstředověké osady se v písemných pramenech neobjevuje. Vzhledem k době zániku sídliště a poloze však mohla i tato ves náležet k oslavanskému klášteru nebo ke Zbýšovu, který byl oslavanským klášterem získán v roce 1280.³⁸

Z dalších osad náležejících ke klášteru zanikl u Pohořelic v 15. století Preser³⁹ a jižně od Oslavan v okolí Troskotovic zanikly ve 14. století Podolice.⁴⁰ V období 15. století měly oslavanské cisterciáčky nejvíce pustých osad v prostoru západně a severně od Znojma. Jako pusté se zde jmenují Kozojedy,⁴¹ Křepice,⁴² Marchartice,⁴³ Stupešice,⁴⁴ Pelskvice⁴⁵ a Uherčice.⁴⁶ Z těchto osad zanikly jen Kozojedy a ostatní obce byly pod jinými vrchnostmi znovu obnoveny.

Ze stručného nástinu vývoje osídlení Oslavanska od slovanského období po vrcholný středověk je patrné, že hustota sídlišť v regionu až do 13. století narůstala. Z mladohradištního období zde známe nejméně 10 lokalit. Ze středohradištního pouze čtyři. Ve vrcholném středověku se počet vesnic zmenšil na šest osad. Právě ve 13. století řada vesnic zanikla. Klášterní pusté vesnice lze rozdělit na několik skupin, a to jak zeměpisně, tak i chronologicky. Osady v nejbližším okolí Oslavan, tedy Potěch, Řevušín a Studýň, spolu s Podolicemi zanikají již v období 13.–14. století. Druhou skupinu tvoří vesnice západně a severně od Znojma, jmenované jako pusté v púhonu z roku 1481⁴⁷ a spolu s nimi i Preser

u Pohořelic. O těchto osadách lze předpokládat, že byly pusté nebo dokonce zanikly teprve v období 15. století.

Výše uvedené údaje vyvolávají otázku, jaké byly příčiny tohoto jevu. Proč osady zaniklé ve 13. a v 1. polovině 14. století se soustřeďují v nejbližším okolí Oslavan, v jádru državy, zatímco vesnice opuštěné během 15. století leží vesměs západně a severně od Znojma? Domnívám se, že v období 13.–14. století souvisí proces zániku středověkých osad na Oslavansku (v jádru panství) s celkovým vývojem klášterního hospodářství. Kláštery a zvláště cisterciáci, kteří hojně využívají nových poznatků v zemědělství i nových zkušeností v organizaci a celé správě panství, začínají totiž mnohem dříve než svěští feudálové se scelováním dominia a hospodařením ve vlastní režii. Dříve se u nich také objevuje způsob feudální renty v penězích.⁴⁸ Tyto přeměny pak mohou mnohem dříve než na jiných feudálních državách vést k takovým jevům, jako bylo například zbíhání poddaných z panství, jev, který je pro světská panství typický až v době, kdy i ona začínají hospodařit ve vlastní režii, v období 15.–16. století.⁴⁹

Proces scelování državy oslavanských cisterciacek počíná již ke konci 1. poloviny 13. století. Zbíhání poddaných na panství je doloženo nařízením markraběte Karla z roku 1341, ve kterém se uvádí, že poddaní nesmějí odcházet ze svých statků a nikdo nesmí takové poddané přijímat bez povolení abatyšiny.⁵⁰ Stejná nařízení vydal téhož roku markrabě Karel i pro kláštery na Velehradě a ve Žďáře nad Sázavou.⁵¹ Jsou důkazem, že cisterciáci začínají skutečně dříve než ostatní feudálové hospodařit ve vlastní režii a vybírat rentu v penězích. Nařízení proti zbíhání poddaných pro celou Moravu známe až z roku 1380.⁵²

Scelování a soustřeďování majetkové držby kláštera do blízkosti Oslavan nutně vedlo k reorganizaci struktury vesnických sídlišť.⁵³ Proto se domnívám, a zjištěná data o době zániku jednotlivých osad tomu odpovídají, že po připojení Řeznovic k dominiu byl opuštěn Potěch ležící v jejich těsné blízkosti a po připojení Zbýšova došlo k opuštění a zániku vesnice Studýň⁵⁴ a snad i sídliště „v Černých“. Jak Řeznovice, tak i Zbýšov byly větší osady s kostely. Hospodářského rázu byl i další možný důvod zániku některých lokalit. Je to zbíhání poddaných vyvolané snahou kláštera hospodařit ve vlastní režii a přechodem na feudální rentu v penězích. Písemné prameny prokazují zbíhání poddaných na oslavanském dominiu již k roku 1341, což se nápadně shoduje s obdobím, ve kterém zanikl Řevušín. Nelze vyloučit, že i v případě Řevušína šlo o úpravu struktury sídel. Na západním okraji řevušínského území vzniká totiž někdy ve 2. pol. 14. století osada nazvaná Nová Ves. S rozvojem klášterního hospodářství souvisí i zánik Podolic. Na jejich pozemcích založily cisterciacky rybník a poddaní byli patrně převedeni jinam.⁵⁵

Ke změně situace dochází ke konci 14. a během 15. století. Opuštění řady zboží oslavanských cisterciacek odpovídá písemným pramenům, které vypovídají o narůstající krizi klášterního hospodářství, vyplenění řady statků okolní šlechtou a o mnohdy úspěšných pokusech šlechty obohatit se na úkor kláštera a zcizit jeho majetek. Jistou úlohu při opuštění osad západně od Znojma a ve směru Matyášova tažení na Třebíč sehrála i česko-uherská válka. I když se její důsledky pokud jde o zanikání středověkých osad přeceňují, je řada důkazů o tom, že zavinila zánik nebo opuštění mnohých středověkých vesnic. Mohla nejen způsobit opuštění některých osad (Křepice, Stupešice), ale zejména svými negativními hospodářskými důsledky jistě vedla i ke zvyšování útisku poddaných ze strany feudálů, pokusům šlechty zabírat klášterní statky, zbíhání poddaných atd.⁵⁶ Právě konec 15. a počátek 16. století je na Moravě obdobím největšího pustnutí a zániku středověkých osad.⁵⁷ Osady uváděné jako pusté v oblasti západně od Znojma a ve směru Matyášova tažení na Třebíč byly

však až na jedinou výjimku (Kozojedy) obnoveny. Tuto obnovu již neprováděl klášter, ale různé vrchnosti, jimž tyto osady na konci 15. a na počátku 16. století připadly.

Zdůrazňuji, že tento příspěvek je pouze drobnou sondou s cílem zachytit proces pustnutí středověkých vesnic v menším regionu a navrhnout určité možnosti řešení příčin zániku. Bylo by třeba provádět podrobné výzkumy na dalších k tomu vhodných panstvích a výsledky pak vzájemně srovnávat. Ukazuje se například, že na některých velkých dominiích nastává podobná situace jako na Oslavansku. Jakmile dochází ke scelování větší souvislé majetkové držby, zaniká na tomto území řada zemědělských sídlišť. Například je tomu tak ve 14. století na telečském panství pánů z Hradce, které bylo v té době jediným větším feudálním dominiem v jižní části Českomoravské vrchoviny. Zatímco na okolních panstvích zaniká nejvíce osad v 15. století, na panství telečském se valná část středověkých sídlišť naposledy jmenuje v pramenech 14. století, v době, kdy páni z Hradce toto dominium budují, a kdy scelují jednotlivá zboží.⁵⁸ Ke koncentraci državy docházelo ve 2. pol. 13. století například i na olomouckém biskupském dominiu. Jestli toto scelování koresponduje se změnami struktury osídlení by bylo třeba podrobně sledovat.⁵⁹ Srovnáme-li poměry na oslavanském panství se situací na dalších cisterciáckých dominiích, zjistíme, že také na jiných cisterciáckých državách zaniká nejvíce osad již v období 13.–14. století. Tak například na panství žďárského kláštera zaniklo nejvíce osad během 14. století. Zde však u velké části zaniklých lokalit nelze uvažovat o strukturálních změnách osídlení, protože většina vesnic žďárských cisterciáků vzniká až ve 13. století či ještě později na „zeleném“, kolonizační činnosti. Je pravděpodobné, že příčinou zániku některých z těchto osad bylo zbíhání poddaných doložené zde podobně jako na Oslavansku nařízením markraběte Karla z roku 1341.⁶⁰ V podmínkách Českomoravské vrchoviny mohly svou roli sehrát i tvrdé přírodní poměry a neúspěšné kolonizační pokusy. Podobně jako oslavanský klášter se i cisterciáci ve Žďáře dostávají v 15. století do nepříznivé hospodářské situace, zastavují své pozemky a snaží se využívat půdu zaniklých osad.⁶¹ Zbíhání poddaných, jež mohlo zapříčinit i zánik celých osad, je doloženo i na državě velehradských cisterciáků.⁶² Je třeba konstatovat, že cisterciácká dominia zaujímají oproti dominiím světských a jiných církevních feudálů specifické postavení a hromadný zánik osad při jejich výstavbě je znám například i z Anglie nebo Německa, kde bývá taktéž dáván do souvislosti s hospodářskou reorganizací panství a pokusy cisterciáků hospodařit ve vlastní režii.⁶³

Proces zániku osad na oslavanském dominiu lze rozdělit na dvě etapy. První, jež zahrnuje 13. a 14. století, je charakterizována snahou kláštera scelovat svá zboží a vybudovat vhodnější strukturu sídlišť na souvislém území kolem Oslavan. Hospodářské snahy kláštera vedou asi k zániku některých sídlišť. Ve druhé etapě zahrnující období od konce 14. století až do zániku kláštera není již pustnutí středověkých osad na panství projevem hospodářského rozvoje, ale naopak projevem vleklého úpadku, který končí zánikem kláštera v letech 1525 až 1532.

Poznámky

- 1 Měřínský Zd., Zaniklé osady na panství kláštera v Oslavanech I–III, rkp. dipl. práce na katedře prehistorie FF UJEP v Brně, Brno 1972 (vedoucí práce doc. dr. B. Dostál, CSc.).
- 2 Srov. Smetánka Zd., Archäologische Untersuchungen mittelalterlicher Ortswüstungen in

- Böhmen i. J. 1969. Archeologický výzkum zaniklých středověkých osad v Čechách v roce 1969, CMMZ LV/II, 1970, 77–78. Černý E., Metodika průzkumu zaniklých středověkých osad a pluzin na Dražanské vrchovině, Zprávy ČSSA XV, 1973, seš. 4–5, str. 98–99.
- 3 Srov. Měřinský Zd., Zaniklé osady na panství kláštera v Oslavanech, Universitas 73. Revue University Jana Evangelisty Purkyně v Brně VI, 1973, č. 5, str. 67.
 - 4 Srov. Měřinský Zd., op. cit., 70–76.
 - 5 Srov. Gross V., O pravěkých nálezech při stavbě a rozšiřování oslavanské elektrárny, Od Horácka k Podyjí VIII, 1931, 202. Červinka I. L., Slované na Moravě a říše Velkomoravská, Praha 1928, 171, tab. XX, č. 1–12.
 - 6 Zpráva v archivu AÚ ČSAV v Brně, č. j. 591/45.
 - 7 Dokladem jsou nálezy uložené v M Ivančice.
 - 8 K hradišti Rokytná srov. Novotný B., Zjišťovací výzkum hradiska Rokytné u Mor. Krumlova, Přehled výzkumů 1959, Brno 1960, 133–138, tab. 29–31 na str. 136–138. Týž, Výzkum opevnění hradiska Rokytná u Moravského Krumlova, Přehled výzkumů 1960, Brno 1961, 98–101, tab. 41–42.
 - 9 K hradišti „Réna“ nejnověji Čižmář M.–Stuchlík St., Velatické hradisko „Réna“ u Ivančic, SPFFBU E 16 (1971), 119–126. Zde uvedena další literatura o lokalitě.
 - 10 Šikulová V., Moravská pohřebiště z mladší doby hradištní, Pravěk východní Moravy I, 1958, 159.
 - 11 Červinka I. L., op. cit., 178.
 - 12 Za informaci o této lokalitě děkuji V. Grossovi z Oslavan.
 - 13 Šikulová V., op. cit., 156.
 - 14 Srov. nálezy uložené v M Ivančice.
 - 15 Obec se uvádí v zakládací listině třebičského kláštera, která je středověkým falzem. Srov. Hosák L.–Srámek R., Místní jména na Moravě a ve Slezsku I (A–L), Praha 1970, 502–503.
 - 16 Srov. níže.
 - 17 Srov. Peřinka Fr. V., Klášter „Vallis Mariae“ v Oslavanech, SHK IX, 1908, 167–170.
 - 18 Srov. Hosák L., Místopisné záhady v pramenech k dějinám oslavanského kláštera, Onomastické práce sv. 3, Praha 1970, 86–88.
 - 19 PB IV, 11, č. 67.
 - 20 PB V, 362, č. 555.
 - 21 Srov. Peřinka Fr. V., op. cit., SHK X, 1909, 127–129.
 - 22 Měřinský Zd., op. cit., Universitas 73 VI, 1973, č. 5, str. 67–68. K Hedrichstorfu, Genstendorfu, Musza, Čikovu a Macourovu srov. Měřinský Zd., Několik poznámek k místopisným záhadám v dějinách oslavanského kláštera, ČMM XCII, 1973, 302–306. K Vlčímu Keři srov. Měřinský Zd., Zaniklá osada Vlčí Keř u Trnového Pole (okres Znojmo), Jižní Morava IX, 1973, 151–156. K Martinicím srov. Měřinský Zd., Archeologické nálezy z okolí Hrušovan nad Jevišovkou okr. Znojmo). SPFFBU E 17 (1972), 144–146. Srov. též Hosák L., op. cit., Onomastické práce sv. 3, Praha 1970, 86–88. Týž, K evidenci zaniklých osad moravských, ZMK ČSAV XI, 1970, 567–568. Týž, Další dosud neurčená místní jména na Moravě, ZMK ČSAV XI, 1970, 563–566. K Hrbovu a Lyšanovicím srov. Nekuda V., Zaniklé osady na Moravě v období feudalismu, Brno 1961, 57, 133.
 - 23 Srov. Měřinský Zd., První archeologické výzkumy zaniklých středověkých osad na Moravě. Příspěvek k dějinám moravské archeologie, SPFFBU E 20 (1975), v tisku.
 - 24 Za umožnění výzkumu děkuji dr. V. Nekudovi, CSc., vedoucímu pracoviště historické archeologie Moravského musea v Brně. Archeologický materiál je uložen tamtéž pod i. č. 50 967, 50 845–983, 52 386–726, 52 800–53 021, 53 113–249, 53 759–767, 53 769. Pravěké nálezy jsou zpracovány v publikaci a jsou uloženy v depozitáři prehist. odd. Moravského musea v Brně.
 - 25 Srov. Měřinský Zd., op. cit., Universitas 73 VI, 1973, č. 5, 68. Materiál ze sondy S 3 je připravován k publikaci.
 - 26 Rozbor keramiky ze zaniklých osad oslavanského kláštera a její datování srov. Měřinský Z., op. cit., 122–195.
 - 27 Srov. Nekuda V.–Sejbal J., Keramika ze sídliště 11. století z Rokytné u Moravského Krumlova, Moravské numismatické zprávy VII, 1960, 23–26.
 - 28 Srov. Hilcerówna Z., Ostrogi polskie z X–XIII wieku, Poznań 1956, 49 č. 10/102, 90–91, 61 č. 22/172, 96–97.
 - 29 Srov. Šikulová V., op. cit., 114–124. Naposledy rozebírá otázku chronologické průkaznosti esovitých záušnic Smetánka Z., Příspěvek k chronologické problematice pozdní doby hradištní, PA LXIV, 1973, 463–464.
 - 30 CDB IV, 159–161, č. 71. Též CDM III, 54–56, č. 71.

- 31 Tyto okraje bývají na Moravě vesměs datovány do 2. pol. 12. a do 13. století. V Čechách až do 13. století. Srov. Goš V., Slovanská osada v Mohelnici, AR XXV, 1973, 375–376. Názory na datování svíse vytaženého okraje v Čechách shrnuje nejnověji Smetánka Zd., op. cit., PA LXIV, 1973, 477–480.
- 32 CDM II, 218–219, č. 202.
- 33 Srov. Měřínský Zd., Zaniklá osada Řevušíň u Nové Vsi (okr. Brno-venkov), VVM XXII, 1970, 30–42. Týž, Nález propadnutého „lochu“ na zaniklé středověké osadě Řevušíň (okr. Brno-venkov), AR XXIX, 1977, v tisku. Archeologický materiál z Řevušína je uložen v depozitáři hist. odd. Moravského musea v Brně pod i. č. 51 262–491, 51 681 až 51 920.
- 34 CDM IV, 39, č. 31, 40, č. 32.
- 35 CDM IV, 253, č. 187, 257–258, č. 192, 266–267, č. 202.
- 36 CDM IV, 350–351, č. 272, 351, č. 273, 352, č. 274.
- 37 Srov. Měřínský Zd., op. cit., SPFFBU E 20 (1975), v tisku. Týž, op. cit., 201–203. Týž, Dohled a záchranný výzkum při pozemních úpravách v místech zaniklé středověké osady Studýň u Zbýšova (okr. Brno-venkov), PV 1975, v tisku. Archeologický materiál z lokality je uložen v hist. odd. Moravského musea v Brně pod i. č. 50 829–830, 50 984 až 51 006 a AÚ ČSAV Brno i. č. 1279-1/75 až 1449/75.
- 38 Srov. Měřínský Zd., op. cit., 70–76. K dějinám Zbýšova viz Hosák L., Historický místopis země Moravskoslezské, Praha 1938, 348. Archeologický materiál ze Zbýšova „v Černých“ je uložen v M Ivančice a v depozitáři hist. odd. Moravského musea v Brně pod i. č. 50 831–844, 51 007–080.
- 39 Nekuda V., op. cit., 69. Měřínský Zd., op. cit., 95–96. Hosák L., Preser, Přešovice, Přeskače a Příšpfo, Jižní Morava V, 1969, 135–136.
- 40 Nekuda V., op. cit., 32. Měřínský Zd., op. cit., 93–94.
- 41 Nekuda V., op. cit., 59. Měřínský Zd., op. cit., 82.
- 42 Hosák L.–Šrámek R., op. cit., 461. Měřínský Zd., op. cit., 82–83.
- 43 Měřínský Zd., op. cit., 86–87.
- 44 Měřínský Zd., op. cit., 97.
- 45 Měřínský Zd., op. cit., 102–103.
- 46 Hosák L., Lokalizace zaniklých sídlišť na Znojemsku, Jižní Morava VIII, 1972, 27.
- 47 PB V, 362, č. 555.
- 48 Srov. Měřínský Zd., K problematice zaniklých osad na panství cisterciáckého kláštera ve Žďáře nad Sázavou, ČMM XC, 1971, 35.
- 49 Srov. Nekuda V., op. cit., 165–170.
- 50 CDM VII, 242, č. 337.
- 51 CDM VII, 241–242, č. 335, 242, č. 336.
- 52 AČ XXII, 4–5, č. 5. Nařízení proti zbihání poddaných z 2. poloviny 14. století pro jiné duchovní feudály srov. Nekuda V., op. cit., 166.
- 53 K otázkám strukturálních změn středověkého osídlení srov. Štěpánek M., Strukturální změny středověkého osídlení I, II, ČSČH XVII, 1969, 457–488, 649–680. Týž, Osídlení a zemědělská výroba v českých zemích v 10.–13. století. In: Josef Poulík a kolektiv, Počátky českého státu. Sborník příspěvků, Praha 1973, 20–42.
- 54 Původně jsem se domníval, že příčinou zániku Studýně mohlo být zbihání poddaných. Podle některých nových poznatků a z nich vyplývajících závěrů uvažuji o zániku vyvolaném strukturálními změnami osídlení. Srov. Měřínský Zd., op. cit., Universitas 73 VI, 1973, č. 5, str. 70. Týž, op. cit., SPFFBU E 20 (1975), v tisku. Týž, op. cit., PV 1975, v tisku.
- 55 Srov. Nekuda V., op. cit., 163–165. K dějinám Podolic viz Měřínský Zd., op. cit., 93–94.
- 56 K problematice pustnutí středověkých osad v období uhersko-českých válek srov. Nekuda V., op. cit., 173–174. Týž, Zaniklá středověká osada Mstěnice u Hrotovic na Moravě, ČMMZ XLV, 1960, 156. Měřínský Zd., Lokalizace a povrchový průzkum zaniklé osady Psáry u Tvořihráze (okres Znojmo), VVM XXI, 1969, 8–12.
- 57 Srov. Nekuda V., Zmizelý život, výzkum zaniklých osad na území ČSSR, katalog stejnojmenné výstavy, Brno rok neuv., graf na str. 5.
- 58 Na telečském panství se jmenuje ve 14. století řada osad, které se v pozdějších pramenech již nevyskytují. Například Ingramov, Rýsov, Uhliště, Vojkov a Šiškov. Srov. Nekuda V., op. cit., 40, 46, 49, 50, 80. Hosák L., Historický místopis země Moravskoslezské, Praha 1938, 16–23.
- 59 Srov. Hrabová L., Ekonomika feudální državy olomouckého biskupství ve druhé polovině 13. století, Praha 1964, 49–54.
- 60 Srov. Měřínský Zd., op. cit., ČMM XC, 1971, 34–35.

61 Srov. Měřínský Zd., op. cit., ČMM XC, 1971, 23–25.

62 Srov. CDM VII, 241–242, č. 335.

63 Srov. Smetánka Zd., Středověká vesnice ve světle archeologického výzkumu. Anglické výsledky a české problémy, AR XXV, 1973, 656. Štěpánek M., op. cit., ČSČH XVII, 1969, 657–658.

Zusammenfassung

Die Ortswüstungen auf der Klosterherrschaft Oslavany

Besonders wichtig ist das Studium von Gruppen erloschener Siedlungen, die zu einem bestimmten Feudalsitz gehörten, der in der Vergangenheit als selbständige Verwaltungseinheit funktionierte, in deren Bereich sich die gesellschaftliche Entwicklung vollzog. Bei der Untersuchung von Ortswüstungen im Rahmen eines feudalen Dominiums kann man verfolgen, wann die meisten Siedlungen erloschen sind und wie diese Daten mit den historischen Ereignissen, mit der wirtschaftlichen Blüte oder dem Verfall des Dominiums korrespondieren, ob der Untergang einer Ortschaft der Zeit von Strukturwandlungen der Besiedlung, den Berichten über das Überlaufen von Untertanen, den wirtschaftlichen Verfall der Herrschaft usw. entspricht. Im Sinne des hier angedeuteten Vorgangs der Untersuchung ist gerade das Dominium des Klosters von Oslavany, eines etwa 5 km nordwestlich von Ivančice, Bezirk Brno-Land, entfernten Städtchens, ein ausgezeichnetes Forschungsobjekt.

Auf der erwähnten Klosterherrschaft erlosch und wurde im Laufe des 13. bis 15. Jahrhunderts eine Reihe mittelalterlicher Ortschaften verlassen. In nächster Nähe von Oslavany, dem Kern der Herrschaft, waren dies Potěch (nach dem Jahr 1245), Revušín (im 14. Jahrhundert), Studýň (nach dem Jahr 1288) und eine Siedlung unbekanntes Namens „v Černých“ bei Zbýšov (Mitte des 13. Jahrhunderts). Von weiteren zum Kloster gehörenden Siedlungen gingen im 15. Jahrhundert die Ortschaft Preser bei Pohodělice und südlich von Oslavany, in der Umgebung von Troskotovice, im 14. Jahrhundert die Ortschaft Podolice unter. Die meisten Ortswüstungen auf dem Herrschaftsboden des Klosters gab es westlich und nördlich von Znojmo (Znaim). Als wüst werden hier im Laufe des 15. Jahrhunderts Kozojedy, Křepice, Marchartice, Stupešice, Pelskvice und Uherčice genannt. Aber nur der Ort Kozojedy blieb endgültig wüst, die übrigen Ortschaften wurden mit der Zeit wieder aufgebaut.

In der Literatur pflegt man noch andere Örtlichkeiten anzuführen. Ich konnte aber nach Revision der Archivquellen feststellen, daß diese Orte bis auf den heutigen Tag existieren (Kukvice – das heutige Čikov bei Velká Bíteš, Všechnovice in der Gegen von Tišnov, Genstrendorf, Hedrichstorf und Musza in Österreich, oder zur Zeit ihres Verödens nicht mehr dem Oslavaner Zisterzienserkloster gehört haben (Martinice, Lyšanovice, Hrbov). Auf dem Klostergrund wurden insgesamt zwölf Dörfer verlassen, von denen fünf, allerdings schon unter einer anderen Obrigkeit, wieder aufgebaut wurden.

Ich nehme daß der Verödungsprozeß mittelalterlicher Dörfer in der Gegen von Oslavany (im Zentrum der Herrschaft) während des 13.–15. Jahrhunderts mit der Gesamtentwicklung der Klosterwirtschaft zusammenhängen mußte. Klöster, besonders der Zisterzienser, die neue Erfahrungen und Kenntnisse der Landwirtschaft, Organisation und Verwaltung der Herrschaftsgüter reichlich ausnützten, begannen nämlich wie früher als weltliche Herrschaften die Dominien zusammenzulegen, in eigener Regie zu wirtschaften und auf die Feudalrente in Bargeld überzugehen. Diese Neuerungen konnten deshalb auch früher als auf anderen Dominien Erscheinungen verursachen, wie es beispielsweise das Überlaufen von Untertanen war.

Die Kommasierung und Konzentrierung des Klosterbesitzes in der Umgebung von Oslavany mußte notwendigerweise zu Strukturwandlungen der ländlichen Besiedlung führen. Die Ortschaft Potěchov wurde nach Einverleibung des Dorfes Řeznovice in das Dominium verlassen, weil sie in knappster Nähe von Řeznovice lag, und nach der Einverleibung von Zbýšov verödete Studýň, vielleicht auch die Siedlung „v Černých“. Sowohl Řeznovice als auch Zbýšov waren größere Dörfer mit Kirchen. Auch andere Gründe, die in der Zeit des 13. bis 14. Jahrhunderts zum Veröden von Dörfern auf dem Klosterdominium geführt haben, waren wirtschaftlicher Natur. So wurde das Überlaufen von Untertanen durch den Übergang zur Feudalrente in Bargeld hervorgerufen, und durch die Tendenz des Klosters in eigener Regie zu wirtschaften. Diese Umstände waren auch die Ursache der Verödung der Ortschaft Revušín, obwohl es sich in diesem Fall um eine Berichtigung der Siedlungsstruktur gehandelt haben konnte. Mit der Wirtschaftstätigkeit des Kloster stand

der Untergang der Siedlung Podolice in Zusammenhang auf deren Grundstücken die Zisterzienserinnen wahrscheinlich einen Teich anlegten und die Untertanen anderswohin übersiedelten.

Eine andere Lage tritt im 15. Jahrhundert ein. Das Verlassen einer Reihe von Kloster­gütern entspricht den historischen Quellen, die von der ungünstigen Wirtschaftssituation des Klosters, von Plünderungen einiger Kloster­güter durch den benachbarten Adel berichten und dessen oft erfolgreiche Versuche schildern, Kloster­güter zu verkaufen. Auch der verheerende tschechisch-ungarische Krieg hat eine Rolle gespielt, denn so manche Siedlung westlich von Znojmo und in der Richtung des Feldzugs der Ungarn gegen Třebíč wurde verlassen. Dieser Krieg hat zum Veröden mancher Dörfer geführt (Křepice, Stupešice), aber auch mittelbar, infolge seiner wirtschaftlichen Folgen, zur Zunahme der feudalen Unterdrückung, zu Versuchen des Adels sich auf Kosten des Klosters zu bereichern, zum Überlaufen der Untertanen usw. geführt. Die als wüst bezeichneten Dörfer im Gebiet westlich von Znojmo und auf der Heerstraße des Matthias Corvinus gegen Třebíč wurden allerdings mit einer einzigen Ausnahme (Kozojedy) wieder aufgebaut. Dies geschah aber nicht mehr von Seiten des Klosters sondern anderer Obrigkeiten, denen diese Dörfer gegen Ende des 15. und zu Beginn des 16. Jahrhunderts zufielen.

Der Verödungsprozeß frühmittelalterlicher und mittelalterlicher Dörfer auf der Herrschaft Oslavany zerfällt in zwei Etappen. Die erste, das 13. und 14. Jahrhundert umfassende Etappe ist von dem Streben des Klosters charakterisiert, seine Güter zusammenzulegen und eine bessere Siedlungsstruktur auf einem zusammenhängenden Dominium rund um Oslavany zu schaffen. Diese Tendenzen haben offenbar zum Erlöschen mancher Siedlungen geführt. In der zweiten Etappe, von Ende des 14. Jahrhunderts bis zum Untergang des Klosters, war das Veröden mittelalterlicher Ortschaften kein Ausdruck des wirtschaftlichen Fortschritts mehr, vielmehr eine Folge des schleichenden Verfalls, der in den Jahren 1525–1532 zum Ende des Klosters geführt hat.